

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology
ISSN: 2147-8171
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 12 • Sayfa / Pages: 239-276

Arap Dil Bilimlerinin Şark'tan Mısır, Kayravân ve Endülüs'e İntikali: Hicrî Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Asırlar

*The Transition of Arabic Linguistics from Orient to Egypt, Kayrawân and
Andalusia: The Third, Fourth and Fifth Islamic Centuries*

Dr. Öğr. Üyesi Murat TALA

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı
Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric
mtala70@gmail.com
orcid.org/0000-0002-6661-3526

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 10.01.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 01.03.2020
Yayın Tarihi / Published : 15.03.2020

Atıf Bilgisi / Cite as: Tala, Murat. "Arap Dil Bilimlerinin Şark'tan Mısır, Kayravân ve Endülüs'e İntikali: Hicrî Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Asırlar", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/12 (Mart 2020), 239-276. <http://doi.org/10.5281/zenodo.3710830>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

Arap Dil Bilimlerinin Şark'tan Mısır, Kayravân ve Endülüs'e İntikali: Hicrî Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Asırlar

Öz ▶ Arap dil bilimleri sahasında ilk sistematik çalışmalar, Basra şehrinde başlamıştır. Zamanla araştırmalar gelişmiş ve dil bilimsel bir ekol olan Basra Mezhebi teşekkül etmiştir. Daha sonra dil bilimsel çalışmalar Kûfe şehrinde de gelişmiştir. Burada ise kendine özgü görüşleri bulunan Kûfe Mezhebi oluşmuştur. Böylece metotları birbirinden farklı iki ayrı dil ekolü kurulmuştur. Bu iki şehrin sınırlarını aşan dil bilimsel çalışmalar, zamanla önce Bağdat'a daha sonra da dünyanın muhtelif bölgelerine intikal etmiştir. Irak'ın Doğu tarafında Buhara, Semerkant, Cürcân, Herat, Merv gibi Asya şehirlerinde, Irak'ın güneyinde Mekke, Medine, batısında ise Mısır, Kayravân, Mağrib ve Endülüs bölgelerinde etkisini hissettirmiştir.

Bu makalenin temel iddiasına göre, Arap dil bilimleri Mısır bölgesine Irak'tan intikal etmiştir. Kayravân'a Irak ve Mısır bölgelerinden, Endülüs'e ise Irak, Hicâz, Mısır ve Kayravân'dan intikal etmiştir. Ayrıca buralarda dil bilimleri, bölgeye has anlama, yorumlama ve yeniden üretme amaçlı bir tavırla gelişim göstermiştir. Ancak Irak bölgesinde gelişen dil bilim ekolleri gibi kendine has usulleri olan müstakil bir ekol oluşturamamıştır.

Anahtar kelimeler: Arap dili ve belâgatı, dil bilim, nahiv, Mısır, Kayravân, Endülüs.

The Transition of Arabic Linguistics from Orient to Egypt, Kayrawân and Andalusia: The Third, Fourth and Fifth Islamic Centuries

Abstract ▶ The first systematic studies in the field of Arabic linguistics started in the city of Başra. Over time, researches developed and the Başra school was formed within a linguistic framework. Later, linguistic studies developed in the city of Kûfa. Here, the Kûfa school, which has its own unique views, was formed. Thus, two different schools of language with different methods were established. The linguistic studies that crossed the borders of these two cities gradually spread to Baghdād and then to various parts of the world. On the eastern side of Iraq, it has been felt in Asian cities such as Bukhāra, Samarkand,

Gorgan, Harât, Marw; in the South side of Iraq Mecca, Medîna; and in the West side of Iraq Egypt, Kayravân, Maghreb and Andalusia.

The main claim of this article is that Arabic linguistics transferred to the Egyptian region from Iraq. Kayrawân was transferred to the region from Iraq and Egypt, and to Andalusia from Iraq, Hidjâz, Egypt and Kayrawân. In addition, linguistic sciences developed their own unique works by developing an understanding, interpretation and reproduction specific to the region. However, the linguistic schools in the Iraq region could not form an independent school with unique methods.

Key words: Arabic language and rhetoric, Arabic grammar, linguistic, Egypt, Kayrawân, Andalusia.

Özet

Arap dil bilimleri sahasında ilk sistematik çalışmalar, Basra şehrinde başlamıştır. Zamanla araştırmalar gelişmiş ve dil bilimsel bir ekol olan Basra Mezhebi teşekkül etmiştir. Daha sonra dil bilimsel çalışmalar Kûfe şehrinde de gelişmiştir. Burada ise kendine özgü görüşleri bulunan Kûfe Mezhebi oluşmuştur. Böylece metotları birbirinde farklı iki ayrı dil ekolü kurulmuştur. Bu iki şehrin sınırlarını aşan dil bilimsel çalışmalar, zamanla önce Bağdat'a daha sonra da dünyanın muhtelif bölgelerine intikal etmiştir. Irak'ın Doğu tarafında Buhara, Semerkant, Cürçân, Herat, Merv gibi Asya şehirlerinde, Irak'ın güneyinde Mekke, Medine, batısında ise Mısır, Kayravân, Mağrib ve Endülüs bölgelerinde etkisini hissettirmiştir.

Bu makalenin temel iddiasına göre, Arap dil bilimleri Mısır bölgesine Irak'tan intikal etmiştir. Kayravân'a Irak ve Mısır bölgelerinden, Endülüs'e ise Irak, Hicâz, Mısır ve Kayravân'dan intikal etmiştir. Ayrıca buralarda dil bilimleri, bölgeye has anlama, yorumlama ve yeniden üretme amaçlı bir tavırla gelişim göstermiştir. Ancak Irak bölgesinde gelişen Basra ve Kûfe dil bilim ekolleri gibi kendine has usulleri ve araştırma metotları olan müstakil bir ekol oluşturmamıştır.

Arap dil bilimlerinin, Şark'tan Mısır, Kayravân ve Endülüs'e intikal sürecinde yüzlerce alim, eser ve öğrenci etkili olmuştur. Bu süreçte dil bilimleri

Mısır bölgesine Irak'tan; Kayravân'a Irak ve Mısır bölgelerinden; Endülüs'e ise Irak, Hicâz, Mısır ve Kayravân'dan intikal etmiştir. Nakledilen eserleri anlayıp yorumlamak için başlangıçta Şark alimleri tarafından yazılan şerhlerden faydalanılmıştır. Daha sonra söz konusu eserler üzerine Mısırlı, Kayravânlı ve Endülüslü alimler tarafından bazı şerh, hâşiye ve tenkitler yazılmıştır. Ancak dil bilimleri bu bölgelere has anlama, yorumlama ve yeniden üretme amaçlı bir tavırla gelişim gösterse de buralarda, tıpkı Irak bölgesinde gelişen Basra ve Kûfe dil ekolleri gibi kendine has usûlleri ve metotları olan bir dil ekolünün teşekkülüne rastlanmamıştır.

Dil bilimlerinin Mısır'a intikalinde birinci derecede Şark alimleri etkilidir. Mısırlı dil alimleri arasında Vellâd, İbn Vellâd ve Ebû Ca'fer en-Naḥḥâs etkili konuma sahiptir. Basra ekolü ağırlıklı olmak üzere her iki ekolünün temel metinleri Mısır'a intikal ettirilmiştir.

Dil bilimlerinin Kayravân'a intikalinde Şark alimlerinin etkisi vardır. Ancak Mısırlı alimlerin de tesir ettiği açıktır. Kayravân'a intikal ettirilen Arap dil bilim metinlerine bakıldığında Basra ekolü ağırlıklı olmak üzere her iki ekolün temel metinlerine önem verildiği anlaşılmıştır.

Dil bilimlerinin Endülüs'e intikalinde birinci derecede Şark alimlerinin etkisi vardır. İkinci derecede Mısırlı alimlerin, üçüncü derecede ise Hicâz ve Kayravân bölgelerindeki alimler tesir etmiştir. Endülüs'e intikal ettirilen Arap dil bilim metinlerine bakıldığında, Basra ekolüne mensup dilcilerin eserlerinin ağırlıkta olduğu ancak Kûfe ekolünün önde gelen metinlerinin de ihmal edilmediği dikkat çeker.

Şark'a ilim yolculuğu yapan öğrenciler; öğrendikleri ilmi ve kitabı yazarak, imlâ ederek, doğrudan otorite hocadan dinleyerek veya hocaya okuyarak öğrenmişlerdir. Öğrenciler tahsil ettikleri ilimleri kendi bölgelerine icazetli ve senetli olarak taşımışlardır. Dil bilimlerinin Şark'tan Mısır, Kayravân ve Endülüs'e naklinde Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'i en yerleşik otorite, en belirleyici ve ilmi değer açısından en prestijli eser telakki edilmiştir. Yine dil bilimlerinin Şark'tan Mısır, Kayravân ve Endülüs bölgelerine naklinde Muberrred'in *el-Muktedab*'ı ve *el-Kâmil*'i, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sikkît'in *Kitâbu'l-elfâz*'i

ve *İslâhu'l-manâkik*'i, İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin *Edebu'l-kuttâb*'ı, Şa'leb'in *el-Faşîh: İhtiyâru Faşîhi'l-keâm*'ı, Ebû Bekr b. es-Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-naḥv*'i, Ebu'l-Ḳâsım ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel* 'i gibi eserlerin etkisi belirgindir.

Mısır, Kayravân ve Endülüs bölgelerinden Şark'a yönelişin el-Ḥalîl b. Ahmed ve Sîbeveyh'in vefatından sonra yoğunlaştığı açıktır. Söz konusu bölgelerden gelen öğrencilerin Sîbeveyh ile görüştüklerine dair bir kayda rastlanmamıştır. Mısırlı dilciler arasında el-Ḥalîl b. Ahmed ile mülâki olup odan ders alana az rastlanmıştır. Şark'a giden dilciler bu ikisinin kitaplarını otorite alimlerden okumuşlar, Kisâî, Aḥfeş, Ferrâ', Muberrred, Ḳuṭrub, Şa'leb, İbn Dureyd, İbnu'l-A'râbî, Zeccâc, Niftaveyh, Zeccâcî, Ebû Ali el-Ḳâlî, Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî gibi alimler ile mülâki olup onlardan doğrudan ders almışlardır.

Dil bilimlerinin nakli, sırf Endülüs, Kayravân ve Mısır'dan Şark'a yolculuk yaparak değil, bazı Şark alimlerinin bu üç bölgeye bir süreliğine gelmeleri ya da ömürlerini geçirmek üzere yerleşmeleri, buralarda öğrenci yetiştirmeleri ve kitap yazmaları şeklinde de olmuştur.

Şark'tan göç edip Endülüs'e yerleşen, hayatının sonuna kadar orada ilmi faaliyetlerini sürdüren, önemli eserlerinden bazılarını Endülüs'te veren ve Arap edebiyatına dair eserlerin Endülüs'e nakledilmesi sürecinde en etkili şahıslardan biri Ebû Ali el-Ḳâlî'dir.

Kısaca, Şark etkisi Mısır, Kayravân ve Endülüs bölgelerinde Hicri üçüncü ve dördüncü asırlarda baskın, beşinci asırda ise hissedilir bir şekilde devam etmiştir. Zamanla her üç bölge alimleri dile dair kendi tavırlarını geliştirmiş ve yerli alimlerin eserleri yaygınlaşmıştır. Bu tavır, yeni eser telifi ve klasik Arap dil bilim metodolojisi üzerine tenkit ve reddiyelerle kendini farklılaştırmasına rağmen, Mısır, Kayravân ve Endülüs bölgelerinde, Basra ve Kûfe ekollerinden ayrı, müstakil yeni bir dil ekolü oluşturmaya yetmemiştir. Söz konusu durumu Arap dilinin kökenlerinin Basra ve Kûfe ekolleri tarafından geniş çaplı araştırıldığından dolayı dilin artık tespitinden çok inceliklerini belirlemeye, klasik metinleri yorumlamaya, yeni türler oluşturmaya ve farklı metinler telif etmeye daha çok emek harcadığı şeklinde anlamak mümkündür.

Anahtar kelimeler: Arap dili ve belâgatı, dil bilim, nahiv, Mısır, Kayravân, Endülüs.

Extended Summary

Hundreds of scholars, works and students were influential in the process of the transferring of Arab linguistics from the Orient to Egypt, ayrawân and Andalusia. In this process, linguistic works were transferred to Egypt region from Iraq. It came to ayrawân from the Iraq and Egypt regions. These works were transmitted to Andalusia from Iraq, Hidjâz, Egypt and ayrawân. In order to understand and interpret these works, the texts written by Eastern scholars were used to explain at the beginning. Later, some commentaries and criticisms were written on these works by Egyptian, ayravânian and Andalusian language scholars. Arabic language studies continued their development in these regions on a line based on the purpose of understanding, interpretation and reproduction. However, in these three regions, there was no formation of a language school with its own methods, such as Bara and Kûfa language schools that developed in the Iraq region.

Eastern scholars were effective in the transfer of Arabic linguistics texts to Egypt. Some Egyptian scholars, such as Wallâd, Ibn Wallâd and Abû Ja'far al-Naha were influential in Arab linguistics. In this process the basic texts of both schools, especially the Bara language school, were transferred to Egypt.

Eastern scholars have an influence on the transfer of Arabic linguistics texts to ayrawân. However, it is clear that the Egyptian scholars also influenced on this process. When Arabic linguistics texts transferred to ayrawân are examined, it is understood that the basic texts of both Bara and Kûfa language schools, especially Bara school, are given more importance.

In the transfer of linguistic texts to Andalusia, the books written by the Eastern scholars primarily have an effect. Again, the Egyptian scholars have an effect in the second degree. The scholars in Hidjâz and ayrawân regions have an effect in the third degree. It is noteworthy on the Arabic linguistic texts that were transferred to Andalusia that the works of the linguists belonging to the

Başra school were dominant, but the leading texts of the Kūfa school were not neglected.

Students, who traveled to the Orient, learned by writing the information and listening directly from the authority teacher. The students carried the sciences they collected to their regions in a solid manner. In the transfer of linguistic books from the Orient to Egypt, Ḳayrawān and Andalusia, the most prestigious work was Sībawayhi's *al-Kitāb*. However, in the transfer of linguistic books from the Orient to Egypt, Ḳayrawān and Andalusian regions, some other linguistic works were also influential, such as al-Mubarrad's *al-Muḳtaḍab* and *al-Kāmil*, Abū Yūsuf Ya'ḳūb b. Işhāḳ b. al-Sikkīt's *Kitābu'l-elfāz* and *Işlāḥu'l-manṭiḳ*, Ibn Ḳutayba al-Dīnawarī's *Adabu'l-kuttāb*, Tha'lab's *al-Faṣīḥ: İhtiyāru faṣīḥi'l-kalām*, Abū Bakr b. al-Sarrādī's *al-Usūl fi'n-naḥv* and Ebu'l-Ḳāsım al-Zadīdjādī's *al-Djūmal*.

It is clear that the journey of knowledge to the Orient from the regions of Egypt, Ḳayrawān and Andalusia were increased after death of al-Khalīl b. Aḥmad and Sībawayhi. The linguistic learners who went to Orient attended authority scholars' classes such as al-Kisā'ī, al-Aḫfash al-Awsaṭ, al-Farrā', al-Mubarrad, Ḳuṭrub, Tha'lab, Ibn Durayd, Ibn al-A'rābī, al-Zadīdjādī, Niḫawayh, al-Zadīdjādī, Abū Ali al-Ḳālī, Abū Ali al-Fārisī and Ibn Djinnī.

The transfer of linguistics texts did not take place only by traveling from Andalusia, Ḳayrawān and Egypt to the Orient. On the contrary, it was also realized that some Eastern scholars came to these three regions and taught students and wrote books. Abū Ali al-Ḳālī is one of the most remarkable language scholars in this context. Abū Ali al-Ḳālī, who emigrated from the East and settled in Andalusia, continued his scientific activities in this region until the end of his life. He made a direct contribution to the transfer of many works related to Arab literature from East to Andalusia. Besides, he taught in Andalusia and wrote some important works.

In short, the Orient influence continued predominantly in the third and fourth centuries in Egypt, Ḳayrawān and Andalusia regions and sensibly in the fifth century. In the course of time, in these three regions, Arabic language

scholars developed their own attitudes to language and the works of local scholars became widespread. Although this new linguistic attitude distinguishes itself from others in some ways, such as critically evaluating classical Arabic linguistics methodology and trying to reinterpret classical works, it was not enough to create a separate language school in Egypt and ayrawan and Andalusia regions, separate from the Bara and Kfa schools. Since the origins of the Arabic language had been extensively researched by the schools of Bara and Kfa, it is possible to state that from this point on, linguistics studies focused more on determining the subtleties of the language and interpreting classical texts.

Keywords: Arabic language and rhetoric, linguistics, Egypt, ayrawan, Andalusia.

Giri

Bu makalede Arap dil bilimlerinin Mısır, Kayravan ve Endülüs bölgelerindeki gelişim süreci üzerine bazı tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda dil bilimlerinin söz konusu bölgelere nereden intikal ettiği, intikal sorası bu bölgelere has anlama, yorumlama, tenkit etme ve yeniden üretme amaçlı bir tavırla gelişim gösterip göstermediği hususlarına yakından bakılmaya çalışılmıştır. Yine bu bölgelerde tıpkı Irak bölgesinde gelişen dil bilim ekolleri gibi kendine has usul ve yöntemleri olan müstakil bir dil ekolü oluşup olumadıı hususu üzerinde durulmuştur. Dil bilimlerinin intikali sürecinde hoca ve kitabın etki ve otoritesi gösterilmeye çalışılmıştır.

Makalede ele alınan konu, Mısır, Kayravan ve Endülüs bölgelerine odaklanarak meknsal açıdan, yine bu bölgelerde Hicri nc ve beşinci asırlar arasındaki ilmi hareketliliğe yakından bakarak zamansal olarak sınırlanmıştır. Söz konusu zaman dilimindeki ilmi hareketliliğe dair somut açıklamalar içerdikleri için biyografik eserler, özellikle Zubeyd'nin *Tabatu'n-naviyyn*

ve'l-luğaviyyîn, Nedîm'in *el-Fihrist*, İbn Hıyâr el-İşbîlî'nin *Fehrese*¹, İbnü'l-Farađî'nin *Târîhu 'ulemâi'l-Endelus* ve Suyûtî'nin *Buğyetu'l vu'at* adlı eserleri araştırmadaki temel kaynaklarımız arasında yer almıştır.

Makalede alimler ve öğrencilerin yaptıkları ilim yolculukları ve hoca-talebe irtibatı üzerinden tespitler yapılmıştır. Yine, söz konusu alimler ve öğrencilerin Şark'tan taşıdıkları ilimler ve kitaplar üzerinden de bazı tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca dil bilimlerinin naklinde Arap diline dair hangi kitapların öne çıktığı ve Şark'ta hangi hocalardan ders alındığı gibi hususlar netleştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Irak bölgesinden nakledilen dil bilimlerinin geliştiği yerler ve oluşturduğu yeni ilim merkezleri arasında Kahire, İskenderiye, Kayravân, Kurtuba (Cordoba), Tuleytula (Toledo), İşbîliye (Sevilla), Karmûniye, Mevrûr, Sebte (Ceuta), Meriye (Almeria), Mâleka (Malaga), Gırnâta (Granada) gibi yerlerden çıkan dil alimlerinin faaliyetleri dikkate alınmıştır.

Kısaca, makalenin problemini şu sorular etrafında netleştirmek mümkündür: Arap dil bilimleri Mısır, Kayravân, Mağrib ve Endülüs bölgelerinde nasıl gelişmiştir? Bu bilimler Irak'tan söz konusu bölgelere nasıl intikal etmiş ve buralarda nasıl bir gelişim süreci izlemiştir? Söz konusu ilimler Irak'tan intikal ettikten sonra, gittiği yerde Irak ekollerinden başka yeni ekoller oluşturmuş mudur? Bu bölgelerde yetişen alimler, Irak ekollerinden miras aldığı ilmi birikimi, kendi tavrını da katarak yeniden yorumlama ve geliştirmenin ötesinde Arap dil biliminde köklü bir dönüşüm ortaya koymuş mudur?

Dil bilimlerinin Irak bölgesinden, özellikle Basra, Kûfe ve Bağdat şehirlerinden Mısır, Kayravân ve Endülüs bölgelerine intikalini şu şekilde ele almak mümkündür.

1. Dil Bilimlerinin Şark'tan Mısır'a İntikali

¹ İbn Hıyâr el-İşbîlî (575/1179) hocalarından icâzet, kırâat ve semâ' gibi yollarla elde ettiği ilim ve kitapları *Fehrese*'sinde zikreder. Bk. Ebû Bekr Muhammed b. Hıyâr b. 'Umer b. Hâlıfe el-İşbîlî, *Fihristu İbn Hıyâr el-İşbîlî (Fehrese)*, nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Beşşâr 'Avvâd (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2009); Ali Yardım, "İbn Hıyâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/37.

Vellâd nâmıyla meşhur ve Basra asıllı, el-Velîd b. Muhammed el-Meşâdirî et-Temîmî (ö.?) Mısır'da yetiştikten sonra Irak'a gidip oradaki alimlerden ilim öğrenmiştir. Basra'da el-Ḥalîl b. Ahmed'e (ö. 175/791) mülâki olup ondan ders almıştır. Vellâd'ın getirdiği ilimlerden önce Mısır'da dil bilimleri adına çok büyük bir şey (birikim) bulunmadığı nakledilmektedir.² Bu noktadan hareketle Vellâd'ın, Mısır'a nahiv ve lûgat ilimlerini getiren şahıs olduğu ve dil bilimlerinin Mısır'a ilk defa Irak bölgesinden özellikle de Bağdat ve Basra'dan intikal ettiği ifade edilebilir.

Arap dil bilimlerinin Irak bölgesinden Mısır'a intikal edip kökleşmesinde etkili olduğu düşünülen diğer dilcileri ve ders aldıkları otorite hocaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Mısırlı dil alimlerinden Ebu'l-Ḥasen el-E'az (ö. 227/842 senesinde hayatta), Kisâî'den ilim almıştır.³

Mısırlı dilcilerden Ebû Ali Ahmed b. Ca'fer ed-Dîneverî (ö. 287/900) Basra'ya gidip Mâzinî'den (ö. 249/863) ilim almış ve ondan Sîbeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ını okumuştur. Daha sonra Bağdat'a giderek Muberrred'e (ö. 286/900) Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını okumuş, Muberrred'in derslerine katılırken Şa'leb (ö. 291/904) ile aynı ortamda bulunmuş, Mısıra dönünce *el-Muhezzeb* adlı bir nahiv kitabı yazmıştır. Dîneverî'nin Mısır'a Basra Mezhebi'nin görüşlerini taşıdığı ve bu hususta el-Aḥfeş Sa'îd'in (ö. 215/830) kitabına dayandığı belirtilmiştir.⁴ Suleymân el-Aḥfeş eş-Şağîr (ö. 316/928) Mısır'a gidip bir süre kaldıktan sonra Bağdat'a döndüğü aktarılmıştır.⁵

Mısırlı dilcilerden Ebû Bekr b. el-Muzerri' (ö.); Ebû Hâtim (ö. 255/869), Riyâşî (ö. 257/871), Abdurrahman b. Eḫi'l-Asma'î (ö.) ile mülâki olmuş ve 'Amr

---

² Ebû Bekr Muhammed b. el-Ḥuseyn el-Endelusî ez-Zubeydî, *Ṭabakâtu'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn*, nşr. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhim (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1973), 213.

³ Zubeydî, *Ṭabakât*, 213.

⁴ Zubeydî, *Ṭabakât*, 214.

⁵ Zubeydî, *Ṭabakât*, 214.

b. Baħr el-Câhız'dan (ö. 255/869) ders almıştır.⁶

Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. el-Velîd b. Vellâd et-Temîmî –İbn Vellâd (ö. 298/911), onun babası ve dedesi nahiv alimidir.⁷ İbn Vellâd, Mısır'da Ebû Ali ed-Dîneverî ve Mahmûd b. Hassân gibi alimlerden ders aldıktan sonra Irak'a girmiştir. Orada sekiz sene kalmış, Muberrred ve Sa'leb ile mülâki olmuştur. Muberrred'e Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını okumuştur. İbn Vellâd'ın nahiv ilmine dair *el-Munemmağ* isimli bir kitabı vardır.⁸

Ebu'l-Abbâs b. Vellâd –Ahmed b. Muhammed b. el-Velîd et-Temîmî (ö. 332/944), Bağdat'a gitmiş ve orada Ebû İshâk b. es-Sirrî ez-Zeccâc'dan ders almıştır. Zeccâc'ın onu Ebû Ca'fer en-Naħħâs'a üstün tuttuğu aktarılmıştır.⁹

Mısırlı dil alimlerinden Ebû Ca'fer en-Naħħâs (ö. 338/950) da Şark'a ilim yolculuğu yapmış ve Zeccâc'tan ders almıştır.¹⁰ Ayrıca –Mısır'da- Endülüslü bazı öğrencilere ders vermiştir.¹¹

Ebu'n-Naħr Muhammed b. İshâk b. Esbât (ö.?), Zeccâc'dan ders almıştır. Arap gramerine dair *Kitâbu'l-'uyûn ve'n-nuket* adlı bir eser yazmıştır.¹²

Pek çok Mısırlı dilci, Irak bölgesine gitmiş ve özellikle Muberrred, Sa'leb ve Zeccâc gibi alimlerden ders almışlardır. Basra ekolüne mensup bazı dilciler de Mısır'a gelmiştir. Dilcilerden bazıları Mısır'a döndükten sonra kendi kitaplarını telif etmiştir. Telif açısından en dikkat çeken alim Ebû Ca'fer b. en-Naħħâs'tır. Vellâd ve onun soyundan gelenler de önemli bir halka olmuştur. Mısırlı dilcilerden Dîneverî'nin yazdığı *el-Muhezzeb*'i Mısır'da ilk yazılan nahiv kitaplarından saymak mümkündür. Bu noktadan itibaren Mısır'da Arap gramer

⁶ Zubeydî, *Ṭabakât*, 215.

⁷ Celaleddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi ṭabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuħât*, nşr. Muhammed Ebulfađl İbrâhim (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 1/386.

⁸ Zubeydî, *Ṭabakât*, 217.

⁹ Zubeydî, *Ṭabakât*, 219.

¹⁰ Zubeydî, *Ṭabakât*, 219.

¹¹ Zubeydî, *Ṭabakât*, 221.

¹² Zubeydî, *Ṭabakât*, 221.

tedvininin başladığı ifade edilebilir.

2. Dil Bilimlerinin Şark'tan Kayravân İlim Havzasına İntikali

Kayravân ilim havzasının, ilimlerin Şark'tan Endülüs'e intikali sürecinde önemli bir kavşakta yer aldığı ifade edilebilir.

Kayravân-Mağrib bölgesinde çok sayıda Arap dili alimi yetişmiştir. Söz konusu alimler arasında, Ebu'l-Velîd el-Mehrî (ö. 253/867), Ahmed b. Ebi'l-Esved en-Naḥvî (ö. ?), Hamdûn en-Naḥvî (ö. 200/816 senesinden sonra), Halef el-Eṭrâbulsî (ö. 290/903), İbn Ebî Âsım el-Lu'luî (ö. 318/930), Ebû Muhammed el-Mekfûf (ö. 308/921), ed-Dârûnî (ö. 343/955) ve İbnu'l-Vezzân (ö. 346/957) gibi alimleri saymak mümkündür.¹³

Irak'a gitmeyenler Kayravânlı bazı alimlerden ders almıştır. Mesela; yukarıda zikredilen Kayravânlı dilcilerden Ebû Muhammed el-Mekfûf (ö. 308/921), tüm Mağrib ve Arfika'dan kendisine ilim öğrenmek için yolculuk yapılan alimlerdendir.¹⁴

Öğrenci akışı Bağdat'tan Kayravân'a doğru da olmuştur. Bağdatlılar bazı öğrencilerini, Kayravân bölgesi alimlerinden İbnu'l-Haddâd'a göndermiştir.¹⁵

İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-kuttâb* adlı eseri Mağrib ilim havzasına senetli olarak intikal etmiştir.¹⁶

Kısaca, Kayravân ilim havzası hem Irak ve Mısır bölgelerinden beslenmiş hem de ilimlerin Irak ve Mısır'dan Endülüs'e intikalinde geçiş güzergahında yer almıştır.

3. Dil Bilimlerinin Şark'tan Endülüs'e İntikali

Endülüslü alimler Şark'a ilim yolculuğu yapmışlardır. Aralarında Horasan

---

¹³ Zubeydî, *Ṭabaḳât*, 229-250.

¹⁴ Zubeydî, *Ṭabaḳât*, 236-237.

¹⁵ Zubeydî, *Ṭabaḳât*, 220.

¹⁶ Bk. Abdullah el-Murâbiṭ et-Turġî, *Fehârisu 'ulemâi Mağrib munzu'n-neş'e ilâ nihâyeti'l-Ḳarni's-sânî 'aşar li'l-Hicra* (Tatvân: Câmîatu Abdilmelik es-Sa'dî, 1999), 518-150.

bölgesine kadar gidenler vardır. Kurtuba'lı alim Muhammed b. Şâlih el-Me'âfirî (ö. 378/988) Horasan bölgesinde dolaştıktan sonra Buhâra'ya yerleşip ömrünün sonuna kadar orada kalmıştır.¹⁷

Endülüs alimlerinin Arap diline dair ilk meyilleri Kûfe mezhebine¹⁸ yönelik başlamıştır.¹⁹

Şark'a ilim yolculuğu (rîhle) yapıp, Arap dil bilimlerinin Irak, Hicâz, Mısır gibi bölgelerden Endülüs'e intikal sürecinde etkili olduğu düşünülen dilcileri ve ders aldıkları otorite hocaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Ebû Musâ el-Hevârî, Endülüs'te fikhî ve Arap dilini ilk toplayan kişidir. Abdurrahman b. Muâviye'nin halifeliğinin başlarında -Şark'a/İrak'a- yolculuk yapmıştır. Mâlik, Asma'î ve Ebû Zeyd el-Enşârî gibi alimler ile mülâki olmuştur.²⁰

el-Ġazî b. Kays (ö. 199/814-15) Şark'a ilim yolculuğu yapmıştır. İmâm Mâlik *el-Muvaţta'* adlı eserini yazdığı sırada onun yanında bulunmuş ve Endülüs'e *el-Muvaţta'* getiren ilk kişi olmuştur. Yine, Kıraat-ı Seb'a alimlerinden Nâfi'e erişmiş, ondan kıraat okumuş ve Nâfi'in kıraatını Endülüs'e ilk o getirmiştir. Asma'î'den dil okumuştur.²¹

Cûdî b. 'Uşmân (ö. 198/814), Şark'a gitmiş, Kisâî ve Ferrâ' gibi dil alimleriyle mülâki olmuştur. Kisâî'in bazı eserlerini Endülüs'e ilk getiren kişidir. Şark'tan döndükten sonra Kurtuba'ya yerleşmiştir.²²

Bazı Endülüslü alimler Kisâî'den ders alan Ebu'l-Hasen el-E'az'dan 227/842

¹⁷ Zubeydî, *Tabakât*, 284; Ebu'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed -İbnu'l-Farađî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endelus*, nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2008), 2/119-120.

¹⁸ Muhammed eţ-Ŧanţâvî, *Neş'etu'n-naĥv ve târîhu eşheri'n-nuĥât*, nşr. Sa'îd Muhammed el-Laĥĥâm (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub li't-Ŧıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2005), 81-82.

¹⁹ Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulġa fi terâcimi eimmeti'n-naĥv ve'l-luġa*, nşr. Muhammed el-Mısırî (Dimeşq: Dâru Sa'diddîn li't-Ŧıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2000), neşreden giriş, 11.

²⁰ Zubeydî, *Tabakât*, 253.

²¹ Zubeydî, *Tabakât*, 254-155.

²² Zubeydî, *Tabakât*, 256-57.

yılında ilim alıp Endülüs'e taşımıştır.²³

Ebû Abdillâh eş-Şemir b. Nemîr (ö.?), Kurtuba'dan Şark'a ilim yolculuğu yapmıştır. Mısır'a yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.²⁴

Muhammed b. Abdillâh el-Huşenî (ö. 286/899) hadis, dil ve Câhiliye şiiri gibi birçok ilmin Endülüs'e nakledilmesinde etkilidir.²⁵

Muhammed b. Abdillâh b. Sivâr b. Târık (ö. 302/914), Şark'a ilim yolculuğu yapmıştır. Ebû Hâtim ve Riyâşî gibi alimler ile mülâki olmuştur.²⁶

Abbâs b. Nâşih el-Cezîrî, Şark'a ilim yolcuğu yapmıştır.²⁷

Ebû Abdillâh 'Uşmân b. el-Muşennâ (ö. 273/887) Şark'a ilim yolculuğu yapmıştır. Habîb b. Evs ve İbnu'l-A'râbî gibi şahıslarla mülâki olmuştur. Habîb b. Evs'in şiirini Endülüs'e nakletmiştir.²⁸

Muhammed b. Abdillâh b. el-Ğâzî (ö. 296/908) Şark'a yolculuk yapmıştır. Riyâşî, Ebû Hâtim ve İbrahim b. Hıdâş ile mülâki olmuştur. Endülüs'e şiir, Arap dili ve ahbâra dair çok ilim getirmiştir.²⁹

Muhammed b. Abdisselâm el-Huşenî (ö. 286/899) Şark'a ilim yolculuğu yapmıştır. Mâzinî, Ebû Hâtim ve Riyâşî ile mülâki olmuştur.³⁰

Ebû Abdillâh Muhammed b. Mûsâ b. Hâşim b. Zeyd/Yezîd (ö. 307/919) Şark'a ilim yolculuğu yapmıştır. Mısır'da Ebû Câ'fer ed-Dîneverî ile mülâki olmuş ve Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını ondan rivâyet yoluyla almıştır. *el-Kitâb*'ı Ebû Câ'fer'in nüshasından istinsâh etmiştir. Daha sora *el-Kitâb*'ı ondan rivâyet yoluyla almıştır. Ayrıca, İbn Kuteybe'nin kitaplarını Mısır'da İbrahim b. Cemîl

---

²³ Zubeydî, *Ṭabaḳât*, 211.

²⁴ Zubeydî, *Ṭabaḳât*, 259.

²⁵ Suyûtî, *Buḡyetu'l-vu'ât*, 1/127.

²⁶ Zubeydî, *Ṭabaḳât*, 260.

²⁷ Zubeydî, *Ṭabaḳât*, 262.

²⁸ Zubeydî, *Ṭabaḳât*, 266.

²⁹ Zubeydî, *Ṭabaḳât*, 267.

³⁰ Zubeydî, *Ṭabaḳât*, 268.

el-Endelusî'den almıştır.³¹

Şâbit b. Abdilazîz es-Serkaştî/es-Sarakaştî (ö. 313/925) ve oğlu Kâsım (ö. 302/914) Şark'a ilim yolculuğuna çıkıp dil ve hadis alimleriyle mülâki olmuştur. el-Halîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'ayn*'ını³² Endülüs'e ilk olarak bu ikisi getirmiştir.³³

Şark'a ilim yolculuğu yapanlardan biri de Ebû 'Amr el-Mevrûrî'dir.³⁴

Munzir b. Sâid el-Bellûfî ilim yolculuğu yapmıştır. El-Halîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'ayn* adlı eserini Ebu'l-Abbâs b. Vellâd'dan rivayet etmiştir.³⁵

Abdurahman b. Muhammed b. 'Usmân el-Esedî el-Utrûş (ö. 335/956), 304/916 senesinde ilim yolculuğuna çıkmıştır. Ebu'l-Hasîb el-Fârisî el-Mekkî en-Nahvî ve el-Hayzurânî ile mülâki olmuştur.³⁶

Muhammed b. Yahyâ b. Abdisselâm el-Ezdî er-Rabâhî (ö. 358/969), Kurtuba'da Kâsım b. Esba' gibi alimlerden ilim öğrendikten sonra Şark'a ilim yolculuğu yapmıştır. Mekke'de İbnu'l-A'râbî'den ders almıştır. Mısır'da Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. en-Nahhâs, Allân b. el-Huseyn ve İbn Vellâd gibi alimler ile mülâki olmuştur.³⁷ Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. en-Nahhâs'tan rivâyet yoluyla almıştır.³⁸ Allân'ın derslerine katılmış ve onunla münâzara yapmıştır. Sonra Kurtuba'ya gelmiş ve *el-Kitâb*'i okutmuştur. Böylece Endülüs'te *el-Kitâb* Muhammed b. Yahyâ er-Rabâhî'den rivâyet yoluyla alınır olmuştur.³⁹ Kısaca, İbnu'l-A'râbî, İbn Vellâd ve Ebû Ca'fer

³¹ Zubeydî, *Tabakât*, 282; İbnu'l-Farađî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endelus*, 2/42-43.

³² Bu kitap hakkında bk. Nedîm, Ebu'l-Ferac Muhammed b. İshâk (İbnu'n-Nedîm diye meşhur), *Kitâbu'l-Fihrist*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid (Londra: Muessesetu'l-Furkân li't-Turâsi'l-İslâmî, 2009), 1/114-115.

³³ Zubeydî, *Tabakât*, 284; İbnu'l-Farađî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endelus*, 1/463.

³⁴ Zubeydî, *Tabakât*, 293.

³⁵ Zubeydî, *Tabakât*, 295.

³⁶ Zubeydî, *Tabakât*, 306.

³⁷ İbnu'l-Farađî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endelus*, 2/93.

³⁸ Zubeydî, *Tabakât*, 311; İbnu'l-Farađî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endelus*, 2/93.

³⁹ Zubeydî, *Tabakât*, 311.

en-Naḥḥâs gibi alimlerden ilim alan⁴⁰ Endülüslü dil alimi Yahyâ er-Rabâḥî, Arap dil bilimlerinin Endülüs'e naklinde önemli rol oynamıştır.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Muferric b. Abdillâh b. Muferric el-Me'âfirî -el-Kubbeṣî (ö. 371/982), Şark'a ilim yolculuğu yapmıştır. Mekke'de İbnu'l-A'râbî'den, Mısır'da Abdulmelik b. Muhammed b. Baḥr b. Şâzân el-Cellâb ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. en-Naḥḥâs'tan ders almıştır. Me'âfirî, İbnu'n-Naḥḥâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* ve *el-Me'ânî* konularındaki eserlerini Endülüs'e ilk getiren kişidir.⁴¹

Abdusselâm b. es-Semh b. Abdillâh b. Yahyûn b. Ḥâris b. Abdillâh b. Abdilazîz el-Hevvârî (ö. 387/997), Şark'a ilim yolculuğu yapmış, orada uzun süre dolaşmış, Yemen'de ikamet etmiştir. Mekke'de İbnu'l-A'râbî'den, Mısır'da Ebû Ca'fer en-Naḥḥâs, Ebû Ali el-Âmidî, Ahmed el-Ezdî ve Ebu'n-Necâ el-Ferâizî gibi alimlerden ders almıştır. Cudde/Cidde şehrinde el-Ḥâsen b. Hamîd en-Necîramî'den Ali b. Abdilazîz'in *Nevâdir* adlı eserini okumuştur.⁴²

Ferah b. Sellâm (ö. ?) Şark'a ilim yolculuğu yapmıştır. Irak'ta 'Amr b. Baḥr el-Câḥîz ile mülâki olmuştur. Ondan *el-Beyân ve't-Tebyîn* gibi eserlerini okumuştur. *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eseri el-Cahîz'den rivayet ederek Endülüs'e getirmiştir.⁴³

Endülüs'e kitap akışı muhtelif yerlere ilim yolculuğu yapan talebelerin ve Şark'tan Endülüs'e göç eden alimlerin getirdikleri ile sınırlı kalmamış, Endülüs Emevî halifelerinden ilme önem verenlerin satın aldırıp Endülüs'e getirttiği eserler de kütüphaneleri zenginleştirmiştir. Bu hususta Endülüs Emevî halifesi el-Hakem b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Muṣṭansır'ın (ö. 366/976) ilme verdiği destek kayda değerdir.⁴⁴ El-Hakem el-Muṣṭansır, Kahire, Dımeşk, Bağdat,

⁴⁰ Suyûṭî, *Buġyetu'l-vu'ât*, 1/262.

⁴¹ İbnu'l-Farađî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endelus*, 2/110.

⁴² İbnu'l-Farađî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endelus*, 1/378-379.

⁴³ İbnu'l-Farađî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endelus*, 1/451.

⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Futûḥ b. Abdillâh el-Ḥumeydî, *Cezvetu'l-muktebis fi târîhi 'ulemâi'l-Endelus*, nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr 'Avvâd (Tunus: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2008), 33.

Mekke, Medine, Kayravân gibi ilim ve kültür merkezlerinde bulunan kitap toplamakla görevli temsilcileri aracılığıyla Şark'ta telif edilen kitaplardan bunlar henüz orada tanınmadan haberdar olup söz konusu eserleri Endülüs'e getirtme gayreti göstermiştir. Meselâ Ebu'l-Ferac el-İsfahânî'nin *el-Eğânî* adlı eserinin temini için 1000 dinar göndererek kendisi için bir nüsha getirtmiştir.⁴⁵

Şark'tan intikal eden kitapların okutulması, dil bilim meseleleri konusunda yapılan tartışmalar gibi hususlar, Endülüs'te dil bilim çalışmalarının gelişmesine katkı sağlamıştır.⁴⁶

3.1. Endülüs'e Nakledilen Şark Kitapları

Yukarıda zikredilenlere ek olarak, Arap dil biliminin Endülüs'e intikalinde etkili olan, -gramer (nahiv), sarf, lügat, lügavî ilimler, şiir ve şiir dili gibi konulara dair kitaplardan bazılarını şu şekilde özetlemek mümkündür.

3.1.1. Dil ve Gramer Kitapları

Şark'tan Endülüs'e intikal eden gramer ve sarf içerikli kitaplarından bazıları şunlardır:

1-) *el-Kitâb*,⁴⁷ Sîbeveyh'e -Ebû Bişr 'Amr b. 'Usmân b. Çanber- (ö. 180/796) aittir.⁴⁸

2-) *el-Behî fi'n-naĥv*, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh b. Manzûr el-Ferrâ' el-Kûfî'ye (ö. 207/822) aittir.⁴⁹

3-) *Kitâbu Ebi'l-Ĥasen el-Aĥfeş fi'n-naĥv*, Ebu'l-Ĥasen Sa'îd b. Mes'ade el-Aĥfeş'e (ö. 215/830) aittir.⁵⁰

---

⁴⁵ Mehmet Özdemir, "Hakem II", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/174-175.

⁴⁶ Şehabettin Ergüven, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2007/2), 154.

⁴⁷ Bk. Ebû Bişr 'Amr b. 'Usmân b. Çanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, nşr. Abdusselâm Hârûn (Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988), neşredenin girişi, 3-11.

⁴⁸ İbn Ĥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 379.

⁴⁹ Bk. İbn Ĥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 386.

⁵⁰ Bk. İbn Ĥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 389.

- 4-) *et-Taşârîf*, Ebû 'Uşmân Bekr b. Muhammed b. 'Adî b. Habîb el-Mâzinî el-Basrî'ye (ö. 249/863) aittir.⁵¹
- 5-) *el-Mukteḍab*,⁵² Ebu'l-Abbâs el-Muberred'e (ö. 286/900) aittir.⁵³
- 6-) *et-Taşârîf*, Ebu'l-Abbâs el-Muberred'e (ö. 286/900) aittir.⁵⁴
- 7-) *el-Ḥakâik*, İbn Keysân'a (ö. 299/912) aittir.⁵⁵
- 8-) *el-Usûl fi'n-naḥv*, Ebû Bekr b. es-Serrâc'a (ö. 316/929) aittir.⁵⁶
- 9-) *el-Mûceẓ fi'n-naḥv*, Ebû Bekr b. es-Serrâc'a (ö. 316/929) aittir.⁵⁷
- 10-) *Kitâbu'l-intişâr*, İbn Vellâd'a (ö. 332/944) aittir.⁵⁸
- 11-) *el-Cumel*,⁵⁹ Ebu'l-Ḳâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî'ye (ö. 337/949) aittir.⁶⁰
- 12-) *el-İḍâḥ fi 'ileli'n-naḥv*, Ebu'l-Ḳâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî'ye (ö. 337/949) aittir.⁶¹
- 13-) *Me'ânî'l-Ḥurûf*, Ebu'l-Ḳâsım ez-Zeccâcî'ye (ö. 337/949) aittir.⁶²
- 14-) *el-Kâfi fi'n-naḥv*.⁶³
- 15-) *el-Mukni' fi'n-naḥv*, İbnu'n-Naḥḥâs'a (ö. 338/950) aittir.⁶⁴

---

⁵¹ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 388.

⁵² Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd Muberred, *el-Mukteḍab fi'n-naḥv*, nşr. Muhammed Abdulḥâlîk Uḍayme (Kâhire: Vizâratu'l-Evkâf, 1994), neşredenin girişi, 7-10.

⁵³ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 381.

⁵⁴ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 387.

⁵⁵ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 388.

⁵⁶ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 382.

⁵⁷ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 385.

⁵⁸ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 385.

⁵⁹ Bu kitabın Mağrib-Endülüüs ilim havzasındaki etkileri için bk. Ebu'l-Ḳâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Cumel fi'n-naḥv*, nşr. Ali Tevfik el-Hamed (Ürdün-İrbid: Muessesetu'r-Risâle - Dâru'l-Emel, 1984), neşredenin girişi, 25-33.

⁶⁰ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 382.

⁶¹ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 390.

⁶² Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 397.

⁶³ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 383.

⁶⁴ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 383.

- 16-) *Şerhu Sîbeveyh*,⁶⁵ İbnu'n-Naḥḥâs'a (ö. 338/950) aittir.⁶⁶
17-) *Şerhu ebyâtı Kitâbı Sîbeveyh*, İbnu'n-Naḥḥâs'a (ö. 338/950) aittir.⁶⁷
18-) *el-Mukṭefî fi'n-naḥv*, İbn Durusteveyh /İbn Derastûyeh'e (ö. 347/958) aittir.⁶⁸
19-) *Şerhu Kitâbı Sîbeveyh*,⁶⁹ Ebû Sa'îd es-Sîrâfî'ye (ö. 368/979) aittir.⁷⁰
20-) *el-İknâ' fi'n-naḥv*, Ebû Sa'îd es-Sîrâfî'ye (ö. 368/979) aittir.⁷¹
21-) *el-İḍâh fi'n-naḥv*, Ebû Alî el-Ḥâsen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî'ye (ö. 377/987) aittir.⁷²
22-) *et-Tezkira*, Ebû Ali el-Fârisî'ye (ö. 377/987) aittir. İbn Hayr el-İşbîlî bu kitabın yirmi ciltten oluştuğunu kaydeder.⁷³
23-) *Ta'liku Sîbeveyh*, Ebû Ali el-Fârisî'ye (ö. 377/987) aittir.⁷⁴
24-) *el-Mesâil el-Ḥalebiyyât*, Ebû Ali el-Fârisî'ye (ö. 377/987) aittir.⁷⁵
25-) *el-Mesâil el-'Askeriyyât*, Ebû Ali el-Fârisî'ye (ö. 377/987) aittir.⁷⁶
26-) *el-Mesâil el-Bağdâdiyyât*, Ebû Ali el-Fârisî'ye (ö. 377/987) aittir.⁷⁷
27-) *el-Mesâil eş-Şîrâziyyât*, Ebû Ali el-Fârisî'ye (ö. 377/987) aittir.⁷⁸
28-) *el-Mesâil el-Başriyyât*, Ebû Ali el-Fârisî'ye (ö. 377/987) aittir.⁷⁹

⁶⁵ Bu kitap *Şerhu Ebyâtı Sîbeveyh* diye de bilinir. Bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Naḥḥâs, *Şerhu Ebyâtı Sîbeveyh*, nşr. Zuheyr Ğâzî Zâhid (Beirut: Âlemu'l-Kutub - Mektebetu'n-Naḥḍa'l-'Arabiyye, 1986), neşredenin girişi, 15-16.

⁶⁶ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 387.

⁶⁷ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 387.

⁶⁸ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 389.

⁶⁹ Ebû Sa'îd el-Ḥâsen b. Abdillâh b. el-Merzubân es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbı Sîbeveyh*, nşr. Ahmed Ḥâsen Mehdelfî - Ali Seyyid Ali (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2008), neşredenin girişi, 5-7.

⁷⁰ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 387.

⁷¹ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 387.

⁷² Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 383.

⁷³ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 395.

⁷⁴ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 395.

⁷⁵ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 395.

⁷⁶ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 395.

⁷⁷ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 395.

⁷⁸ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 395.

⁷⁹ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 395.

29-) *el-Mesâil el-Meyyâfârgîniyyât*, Ebû Ali el-Fârisî'ye (ö. 377/987) aittir.⁸⁰

30-) *el-Vâdih fi'n-naḥv*, Ebû Bekr ez-Zubeydî'ye (ö. 379/989) aittir.⁸¹

31-) *Şerḥu'l-Mûcez li'bni's-Serrâc fi'n-naḥv*, Ebu'l-Ḥâsen Ali b. 'Îsâ er-Rummânî'ye (ö. 384/994) aittir.⁸²

32-) *Şerḥu Kitâbi'l-Usûl li'bni's-Serrâc fi'n-naḥv*, Rummânî'ye (ö. 384/994) aittir.⁸³

33-) *A'râdu Kitâbi Sîbeveyh*, Rummânî'ye (ö. 384/994) aittir.⁸⁴

34-) *el-Luma' fi'n-naḥv (et-Telkîn)*, Ebu'l-Feth 'Uṣmân b. Cinnî'ye (ö. 392/1002) aittir.⁸⁵

35-) *et-Taşrîf*, İbn Cinnî'ye (ö. 392/1002) aittir.⁸⁶

36-) *el-Muhteseb fi şerḥi'l-kırâati's-şâzze*, İbn Cinnî'ye (ö. 392/1002) aittir.⁸⁷

37-) *el-Muşannef fi Şerḥi Teşârîfi Ebî 'Uṣmân el-Mâzinî*, İbn Cinnî'ye (ö. 392/1002) aittir.⁸⁸

38-) *Kitâbu Durayvid fi'n-naḥv*, Abdullâh b. 'Uṣmân b. el-Munzir'e aittir.⁸⁹

39-) *'Uyûnu Kitâbi Sîbeveyh ve'n-nuket*, Ebû Nasr Hârûn b. Mûsâ b. Cendel'e (ö. 401/1011) aittir.⁹⁰

40-) *el-Muvaḍḍaḥ fi'n-naḥv*, Ebu'l-Ḥâsen el-Hûfî'ye (ö. 430/1039) aittir.⁹¹

41-) *el-Muḳaddime fi'n-naḥv*, Ebu'l-Ḥâsen Tâhir b. Ahmed b. Bâbeşâz en-Naḥvî el-Mısrî'ye (ö. 469/1077) aittir.⁹²

42-) *Şerḥu'l-Muḳaddime fi'n-naḥv*, İbn Bâbeşâz el-Mısrî'ye (ö. 469/1077) aittir.⁹³

---

⁸⁰ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 395.

⁸¹ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 385.

⁸² Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 393.

⁸³ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 393.

⁸⁴ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 393.

⁸⁵ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 394.

⁸⁶ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 394.

⁸⁷ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 394.

⁸⁸ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 394.

⁸⁹ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 389.

⁹⁰ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 386.

⁹¹ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 393.

⁹² Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 391.

⁹³ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 391.

43-) *Şerhu'l-Cumel* (en-nuşhatu's-suğrâ / *el-Cumel es-Suğrâ*), İbn Bâbeşâz el-Mısırî'ye (ö. 469/1077) aittir.⁹⁴

44-) *en-Nuket fi Kitâbi Sîbeveyh*, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Suleymân b. 'Îsâ en-Nahvî el-A'lem'e (ö. 476/1084) aittir.⁹⁵

45-) *'Uyûnu'z-zuhd fi şerhi ebyâtı Kitâbi Sîbeveyh*, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Suleymân b. 'Îsâ'ya (ö. 476/1084) aittir.⁹⁶

46-) *Kitâbu'l-Muhtera' fi'n-nahv*, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Suleymân b. 'Îsâ'ya (ö. 476/1084) aittir.⁹⁷

47-) *Kitâbu'l-Mes'ele'ti'r-Raşîd*, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Suleymân b. 'Îsâ'ya (ö. 476/1084) aittir.⁹⁸

48-) *el-Fark beyne'l-musheb ve'l-mushib ve'l-mes'ele'ti'z-zunbûriyye*, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Suleymân b. 'Îsâ'ya (ö. 476/1084) aittir.⁹⁹

49-) *Şerhu'l-Cumel li'z-Zeccâcî*, Ebu'l-Futûh Şâbit b. Muhammed el-'Adevî el-Curcânî'ye (ö. 476/1084) aittir.¹⁰⁰

3.1.2. Dil ve Edebiyat Kitapları

Burada Şark'tan Endülüs'e intikal eden dil ve edebiyat kitaplarına ve Şark'tan göç eden alimlerin Endülüs'te yazdıkları kitaplara yer verilecektir. Ayrıca Şark alimlerinin etkisiyle kaleme alınan eserlere de işaret edilecektir.

1-) *el-Mecelle fi'l-emşâl*, Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ'ya (ö. 209/824) aittir.¹⁰¹

2-) *Kitâbu'l-Emsâl*, Abdülmelik b. Kûrayb el-Asma'î'ye (ö. 216/831) aittir.¹⁰²

3-) *Kitâbu'l-Ğarîb el-Muşannef*, Ebû 'Ubeyd el-Ğâsım b. Sellâm'a (ö. 224/838) aittir.¹⁰³

⁹⁴ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 391.

⁹⁵ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 390.

⁹⁶ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 390.

⁹⁷ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 390.

⁹⁸ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 390.

⁹⁹ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 390.

¹⁰⁰ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 391.

¹⁰¹ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 420.

¹⁰² Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 420.

¹⁰³ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 405.

- 4-) *Kitâbu'l-Emsâl*, Ebû 'Ubeyd el-Ğâsım b. Sellâm'a (ö. 224/838) aittir.¹⁰⁴
- 5-) *Kitâbu'l-kavâfi*, Ebû 'Umer Şâlih b. İshâk el-Cermî'ye (ö. 225/840) aittir.¹⁰⁵
- 6-) *Kitâbu'l-elfâz*, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sıkkît el-Bağdâdî'ye (ö. 244/858) aittir.¹⁰⁶
- 7-) *İslâhu'l-mantık*, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sıkkît'e (ö. 244/858) aittir.¹⁰⁷
- 8-) *el-Ahbâr*, Ebû 'Usmân el-Mâzinî'ye (ö. 249/863) aittir.¹⁰⁸
- 9-) *el-Beyân ve't-tebyîn*, Câhız'a (ö. 255/869) aittir.¹⁰⁹
- 10-) *Edebu'l-kuttâb*, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'ye (ö. 276/889) aittir.¹¹⁰
- 11-) *el-Kâmil*, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberred'e (ö. 286/900) aittir.¹¹¹
- 12-) *el-Faşîh: İhtiyâru Faşîhi'l-kelâm*, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd eş-Şeybânî Sa'leb'e (ö. 291/904) aittir.¹¹²
- 13-) *el-Mecâlis*, Sa'leb'e (ö. 291/904) aittir.¹¹³
- 14-) *Şerhu Bismillâhirrahmânirrahîm*, Ebû İshâk ez-Zeccâc'a (ö. 311/923) aittir.¹¹⁴
- 15-) *el-'İkdu'l-Ferîd*, Ebû 'Umer Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb b. Hudeyr b. Sâlim -Mevlâ Hişâm b. Abdirrahmân b. Muâviye b. Hişâm b. Abdilmelik b. Mervân- el-Endelusî'ye (ö. 328/940) aittir.¹¹⁵
- 16-) *Kitâbu'l-'arûd*, İbn Abdirabbih el-Endelusî'ye (ö. 328/940) aittir.¹¹⁶
- 17-) *ez-Zâhir*, Ebû Bekr Muhammed b. el-Ğâsım b. Muhammed b. Beşşâr -

---

¹⁰⁴ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 418.

¹⁰⁵ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 421.

¹⁰⁶ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 407.

¹⁰⁷ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 408.

¹⁰⁸ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 388.

¹⁰⁹ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 404.

¹¹⁰ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 412.

¹¹¹ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 398.

¹¹² Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 415.

¹¹³ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 405.

¹¹⁴ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 390.

¹¹⁵ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 405.

¹¹⁶ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 405.

Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî'ye (ö. 328/940) aittir.¹¹⁷

18-) *Şerhu şadri Edebi'l-kuttâb*, Ebu'l-Ğâsım ez-Zeccâcî'ye (ö. 337/949) aittir.¹¹⁸

19-) *el-Kitâbu'l-Mecmû' fî ma'rifeti envâi's-şî'r ve kavâfih*, Ebu'l-Ğâsım ez-Zeccâcî'ye (ö. 337/949) aittir.¹¹⁹

20-) *İhtişâru'z-Zâhir li'bni'l-Enbârî*, Ebu'l-Ğâsım ez-Zeccâcî'ye (ö. 337/949) aittir.¹²⁰

21-) *Fâitu'l-Faşîh*, Ebû 'Umer ez-Zâhid el-Muğarrız Gulâmu Şa'leb'e (ö. 345/957) aittir.¹²¹

22-) *Şerhu'l-Faşîh*, İbn Durusteveyh'e (ö. 347/958) aittir.¹²²

23-) *Kitâbu'n-Nevâdir*, Ebû Ali İsmâil b. el-Ğâsım el-Ğâlî el-Bağdâdî'ye (ö. 356/967) aittir.¹²³

24-) *Kitâbu Zeylu'n-Nevâdir*, Ebû Ali İsmâil b. el-Ğâsım el-Ğâlî el-Bağdâdî'ye (ö. 356/967) aittir.¹²⁴

25-) *Şerhu'l-Faşîh*, İbn Hâleveyh'e (ö. 370/980) aittir.¹²⁵

26-) *Kitâbu'l-igfâl*, Ebû Alî el-Fârisî'ye (ö. 377/987) aittir.¹²⁶

27-) *Nağdu'l-hâzûr*, Ebû Alî el-Fârisî'ye (ö. 377/987) aittir.¹²⁷

28-) *el-'Arûd*, İbn Cinnî'ye (ö. 392/1002) aittir.¹²⁸

29-) *el-Ğaşâiş*, İbn Cinnî'ye (ö. 392/1002) aittir.¹²⁹

30-) *et-Taşbiye fî şerhi'l-Ğamâse*, İbn Cinnî'ye (ö. 392/1002) aittir.¹³⁰

¹¹⁷ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 420.

¹¹⁸ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 424.

¹¹⁹ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 389.

¹²⁰ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 421.

¹²¹ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 418.

¹²² Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 422.

¹²³ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 401.

¹²⁴ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 403.

¹²⁵ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 422.

¹²⁶ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 384.

¹²⁷ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 385.

¹²⁸ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 394.

¹²⁹ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 394.

¹³⁰ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 394.

31-) *et-Temâm fi şerhi eş'âri'l-Huzeliyyîn*, İbn Cinnî'ye (ö. 392/1002) aittir.¹³¹

32-) *Şerhu Ebi't-Tayyib el-Mutenebbi'*, İbn Cinnî'ye (ö. 392/1002) aittir.¹³²

33-) *el-Fuşûş fi'l-luğât ve'l-aḥbâr*, Ebu'l-'Alâ' Sâ'id b. el-Ḥasen b. 'İsâ er-Raba'î el-Lugavî el-Bağdâdî'ye (ö. 417/1026) aittir.¹³³

34-) *İhtişâru'z-Zâhir li'bni'l-Enbârî*, Ebû Bekr Hattâb b. Yûsuf el-Mâridî'ye (ö. 450/1058 tarihinden sonra) aittir.¹³⁴

35-) *Behcetü'l-mecâlis ve unsu'l-mucâlis*, Ebû 'Umer b. Abdilber'e (ö. 463/1071) aittir.¹³⁵

3.1.3. Ebû Ali el-Ḳâlî'nin Endülüs'e Getirdiği Dil ve Edebiyat Kitapları

Şark asıllı alimlerden bazıları Endülüs'e göç etmiştir. Endülüs'e giderken yanlarında bazı kitaplar götürmüşlerdir. Söz konusu alimler arasında Ebû Ali el-Ḳâlî çok dikkat çekici bir yere sahiptir. Ebû Ali kendi zamanının en büyük dil alimleri arasında sayılmıştır. Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını İbn Durustevyeh'ten harf harf okumuştur.¹³⁶ Bu şekilde İbn Durustevyeh'in Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını Muberrred'den okuduğu¹³⁷ dikkate alınır, Ebû Ali'nin bu eserin sağlam bir râvîsi olduğu ifade edilebilir.

Ebû Ali'nin Bağdat'tan Endülüs'e varış sürecini şu şekilde özetlemek mümkündür: 328/940 senesinde Bağdat'tan çıkmış ve 330/942 senesinde Endülüs'e varmıştır. 330/942 senesinin Şaban ayının sonlarında ise Kurtuba'ya ulaşmıştır. 356/967 senesinde vefat etmiş ve cenaze namazını Ebû 'Ubeyd el-Cubeyrî kıldırılmıştır.¹³⁸

Ebû Ali el-Ḳâlî'nin -kaybettiği ya da Kayravân'da alınanların dışında-beraberinde Endülüs'e getirdiği edebiyat ve şiir kitaplarından¹³⁹ bazıları

¹³¹ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 394.

¹³² Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 395.

¹³³ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 404.

¹³⁴ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 421.

¹³⁵ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 405.

¹³⁶ Zubeydî, *Ṭabakât*, 185-186.

¹³⁷ Zubeydî, *Ṭabakât*, 187.

¹³⁸ Zubeydî, *Ṭabakât*, 185-188.

¹³⁹ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 483.

şunlardır:

1-) *Şi'ru Zırrumme*, *Zürrumme*'ye (ö. 117/735) aittir. *Zürrumme*'nin asıl adı *Ġaylân b. 'Ukbe el-'Adevî*'dir. Nüsha bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-*Ġâlî* bunu *Niftaveyh/Nıftûyeh*'e (ö. 323/935) okumuştur.¹⁴⁰

2-) *Şi'ru 'Amr b. Ġumay'e*, nüsha bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-*Ġâlî* bunu *Niftaveyh*'e okumuştur.¹⁴¹

3-) *Şi'ru Ĥutay'e*, onun asıl adı *Cervel b. Evs el-Kutaî*'dir (ö. 59/678).¹⁴²

4-) *Şi'ru Cemîl*, bir cüz olup tamdır.¹⁴³

5-) *Şi'ru Ebi'n-Necm*, bir cüzdür. Şairin adı el-*Faḍl b. Kudâme el-'Iclî* şeklindedir. Ebû Ali bunun tamamını İbn Dureyd'e (ö. 321/933) okumuştur.¹⁴⁴

6-) *Şi'ru Ma'n b. Evs el-Muzenî*, eser tamdır.¹⁴⁵

7-) *el-Mufaḍḍaliyyât*, *Mufaḍḍal eḍ-Ḍabbî*'ye (ö. 178/794) ait ola eser, üç cüz olup tamdır. Bu kitabı Ebû Ali el-*Ġâlî* [ve yanındakilere] el-*Aḥfeş* imlâ ettirmiştir. Ayrıca Ebû Ali el-*Ġâlî* onu üçüncü cüzün ortasına kadar İbnü'l-*Enbârî*'den de dinlemiştir.¹⁴⁶

8-) *Şi'ru'n-Nâbiġa ez-Zubyânî*, bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-*Ġâlî* onu İbn Dureyd'e bir nüshadan okumuştur. Ancak Ebû Ali, bu kitabın İbn Dureyd'e okuduġu nüshasından istinsah edilen başka bir nüshasını Endülüs'e götürmüştür.¹⁴⁷

9-) *Şi'ru 'Alġame b. 'Abdetî't-Teymî*, bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-*Ġâlî* onu *Niftaveyh*'e okumuştur.¹⁴⁸

10-) *Şi'ru'ş-Şemmâḥ b. Dırâr eṣ-Şa'lebî*, bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-*Ġâlî* onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁴⁹

¹⁴⁰ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 483.

¹⁴¹ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 483.

¹⁴² Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 483.

¹⁴³ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 483.

¹⁴⁴ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 483.

¹⁴⁵ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 483.

¹⁴⁶ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 483.

¹⁴⁷ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 483.

¹⁴⁸ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 484.

¹⁴⁹ Bk. İbn Ḥayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 484.

11-) *Neḳâidu Cerîr ve'l-Ferazdaq*, beş cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ḳâlî onu Niftaveyh'e okumuştur.¹⁵⁰

12-) *Şi'ru'l-A'sâ Meymûn b. Ḳays*, dört cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ḳâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁵¹

13-) *Şi'ru 'Urve b. el-Verd*, Ebû Ali el-Ḳâlî, 'Urve'nin şiirlerini (İbn Dureyd'e Endülüs'e beraberinde getirdiği nüshadan) başka bir nüshadan okumuştur.¹⁵²

14-) *Şi'ru'l-Muṣeḳḳâb el-'Abdî*, Ebû Ali el-Ḳâlî el-Muṣeḳḳâb'ın şiirini İbn Dureyd'e (Endülüs'e beraberinde getirdiği nüshadan) okumuştur.¹⁵³

15-) *Şi'ru Mâlik b. er-Rayb el-Mâzinî*, Ebû Ali el-Ḳâlî, Mâlik b. er-Rayb el-Mâzinî'nin şiirlerini [İbn Dureyd'e Endülüs'e beraberinde getirdiğinden] başka bir nüshadan okumuştur.¹⁵⁴

16-) *Şi'ru'n-Nâbiḡa el-Ca'dî*, beş cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ḳâlî onu Niftaveyh'e okumuştur.¹⁵⁵

17-) *Şi'ru'l-Muḡîra b. Habnâ ve eḫîhi Saḫn*, Ebû Ali el-Ḳâlî bunu kimseye okumamıştır.¹⁵⁶

18-) *Şi'ru Keşîr b. Abdirrahmân el-Huzâ'î*, iki cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ḳâlî bu iki cüzü İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁵⁷

19-) *Şi'ru Evs b. Ḥucr et-Temûmî*, Ebû Ali el-Ḳâlî onu Niftaveyh'e okumuştur.¹⁵⁸

20-) *Şi'ru'l-Ḳuṭâmî 'Umeyr b. Şiyeym*, bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ḳâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁵⁹

21-) *Şi'ru'l-Aḫtal Ğyâs b. Ğavs et-Taḡlibî*, yedi cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ḳâlî onu başka birisi tarafından Niftaveyh'e okunurken işitmiştir. Ancak beraberinde Endülüs'e götürdüğü nüshadan okunurken işitmemiştir.¹⁶⁰

---

¹⁵⁰ Bk. İbn Ḥayr el-işbîlî, *Fehrese*, 484.

¹⁵¹ Bk. İbn Ḥayr el-işbîlî, *Fehrese*, 484.

¹⁵² Bk. İbn Ḥayr el-işbîlî, *Fehrese*, 484.

¹⁵³ Bk. İbn Ḥayr el-işbîlî, *Fehrese*, 484.

¹⁵⁴ Bk. İbn Ḥayr el-işbîlî, *Fehrese*, 484.

¹⁵⁵ Bk. İbn Ḥayr el-işbîlî, *Fehrese*, 484.

¹⁵⁶ Bk. İbn Ḥayr el-işbîlî, *Fehrese*, 484.

¹⁵⁷ Bk. İbn Ḥayr el-işbîlî, *Fehrese*, 484.

¹⁵⁸ Bk. İbn Ḥayr el-işbîlî, *Fehrese*, 484.

¹⁵⁹ Bk. İbn Ḥayr el-işbîlî, *Fehrese*, 484.

¹⁶⁰ Bk. İbn Ḥayr el-işbîlî, *Fehrese*, 484.

22-) 'Amr b. Şâs'ın Şiirlerinden bir cüz, Ebû Ali el-Ğâlî onu kimseye okumamıştır.¹⁶¹

23-) Şi'ru 'Adî b. Zeyd el-'Abbâdî, bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ğâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁶²

24-) Şi'ru 'Abde b. eṭ-Ṭayyib, bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ğâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁶³

25-) Şi'ru'l-Efvâh Şalâ'e b. 'Amr el-Evdî, bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ğâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁶⁴

26-) Şi'ru Zuheyr b. Ebî Sulmâ, bir cüz olup tamdır. İbn Mucâhid'in Sa'leb'den rivayetidir. Bu nüsha ferdir, asıl nüsha değildir. Ebû Ali el-Ğâlî bu nüshayı asıl nüsha ile karşılaştırıp mukabele etmeye vakit bulamadığını belirtir. Onun sözlerinden¹⁶⁵ asıl nüshaya ulaştığı ancak onu Endülüs'e getirmediği anlaşılır.

27-) Şi'ru 'Ubeyd b. el-Abras, bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ğâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁶⁶

28-) Şi'ru'l-Murakkaş el-Ekber ve'l-Asğar, bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ğâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁶⁷

29-) Şi'ru Selâme b. el-Cendel, bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ğâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁶⁸

30-) Şi'ru Kays b. el-Hatîm el-Enşârî, bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ğâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁶⁹

31-) Şi'ru't-Ṭırrimmâh b. Hâkîm eṭ-Ṭâî, Ebû Ali el-Ğâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁷⁰

32-) Şi'ru İmruulkays b. Hucr el-Kindî, Ebû Ali el-Ğâlî onu İbn Dureyd'e

¹⁶¹ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁶² Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁶³ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁶⁴ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁶⁵ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁶⁶ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁶⁷ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁶⁸ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁶⁹ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁷⁰ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

okumuştur.¹⁷¹

33-) *Şi'ru Dureyd b. eş-Şimme*, Ebû Ali el-Ğâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁷²

34-) *Şi'ru Ebî Halde*, Ebû Ali el-Ğâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁷³

35-) *Şi'ru Ru'be*, eserin beş cüzü vardır. Ebû Ali el-Ğâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁷⁴

36-) *Şi'ru'l-Huzeliyyîn*, on dört cüzü vardır. Ebû Ali el-Ğâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁷⁵

37-) *Şi'ru 'Umer b. Ebî Rabî'a el-Mağzûmî*, bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ğâlî onu Niftaveyh'e okumuştur.¹⁷⁶

38-) *Şi'ru Ebî Nuvâs*, Ebû Ali el-Ğâlî onu kimseye okumamıştır.¹⁷⁷

39-) *Şi'ru Cerîr b. el-Huţafî el-Kelbî*, eser büyük bir cüzdür. Bu nüshanın içinde Cerîr'in bütün nekâizleri vardır. Ebû Ali el-Ğâlî onu Niftaveyh'e okunurken işitmiştir.¹⁷⁸

40-) *Şi'ru Tarafe b. el-'Abd el-Yeşkurî*, bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ğâlî onun tamamını işitmemiştir.¹⁷⁹

41-) *Şi'ru Tufeyl*, bir cüz olup tamdır. Ebû Ali el-Ğâlî onu İbn Dureyd'e okumuştur.¹⁸⁰

42-) *Ebû Temmâm Habîb b. Evs'in şiirlerinden bir cüz*, Ebû Ali el-Ğâlî bu nüsha hakkında bir değerlendirme yapmaz.¹⁸¹

Ebû Ali el-Ğâlî'nin Endülüs'e naklettiği eserler, onun öncelikle çok özenli bir okur olduğunu gösterir. Okuduğu eserleri hep alanın otorite alimlerinden almaya titizlik gösterdiği açıktır. Arap dili ve edebiyatına dair çok sayıda eseri, Endülüs'e bizzat kendisi götürmüştür.

---

¹⁷¹ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁷² Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁷³ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁷⁴ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁷⁵ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁷⁶ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 485.

¹⁷⁷ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 486.

¹⁷⁸ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 486.

¹⁷⁹ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 486.

¹⁸⁰ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 486.

¹⁸¹ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 486.

3.1.4. Endülüs'te Şark Etkisiyle Gelişen Dil Bilimsel Literatür

Şark alimlerinin kitaplarının nakli ve Endülüs'te okutulması neticesinde birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan bir kısmı Şark alimlerinin kitapları üzerine şerh, hâşiye ve ihtisâr türünde yazılmış eserlerdir. Diğer bazıları ise Endülüslü alimlerin kendi ürettikleri kitaplardır. Söz konusu eserlerden bazıları şunlardır:

- 1-) *Şerhu şadri Edebi'l-kuttâb*, İbnu'l-Kûtiyye'ye (ö. 367/977) aittir.¹⁸²
- 2-) *Kitâbu Ebniyeti Sîbeveyh*, Ebû Bekr ez-Zubeydî'ye (ö. 379/989) aittir.¹⁸³
- 3-) *Laḥnu'l-âmmе*, Ebû Bekr ez-Zubeydî'ye (ö. 379/989) aittir.¹⁸⁴
- 4-) *Muhtaşaru Laḥni'l-âmmе*, Ebû Bekr ez-Zubeydî'ye (ö. 379/989) aittir.¹⁸⁵
- 5-) *Muhtaşaru'l-'Ayn*, Ebû Bekr ez-Zubeydî'ye (ö. 379/989) aittir.¹⁸⁶
- 6-) *Ṭabakâtu'n-naḥviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, Ebû Bekr ez-Zubeydî'ye (ö. 379/989) aittir.¹⁸⁷
- 7-) *Kitâbu't-Takrîz*, Ebû Bekr ez-Zubeydî'ye (ö. 379/989) aittir.¹⁸⁸
- 8-) *Et-Tenbîh 'alâ evhâmi Ebî Ali el-Bağdâdî*, Ebû 'Ubeyd el-Bekrî'ye (ö. 487/1094) aittir.¹⁸⁹
- 9-) *El-Leâlî fi şerhi'l-Emâlî li Ebî Ali el-Bağdâdî*, Ebû 'Ubeyd el-Bekrî'ye (ö. 487/1094) aittir.¹⁹⁰
- 10-) *Faşlu'l-makâl fi şerhi Kitâbi'l-Emsâl*, Ebû 'Ubeyd el-Bekrî'ye (ö. 487/1094)

¹⁸² Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 424.

¹⁸³ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 425.

¹⁸⁴ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 426.

¹⁸⁵ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 428.

¹⁸⁶ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 428. Bu eseri Mursiye'li Arap gramer alimi İsmâil b. Sîde (ö. 458/1066), bizzat Zubeydî'den okumuştur. Bk. Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşkuvâl b. Yûsuf b. Dâḥa b. Dâke b. Naşr b. Abdilkerîm b. Vâkıd el-Enşârî el-Ḥazrecî el-Endelusî el-Ḳurṭubî, *eş-Şıla fi târiḥi eimmeti'l-Endelus ve 'ulemâihim ve muḥaddisihim ve fuḳahâihim ve udebâihim*, nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2010), 1/161.

¹⁸⁷ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 431.

¹⁸⁸ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 431.

¹⁸⁹ Bk. İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 403.

¹⁹⁰ Bk. Ebû 'Ubeyd Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed el-Bekrî, *el-Leâlî fi şerhi'l-Emâlî*, nşr. Abdulazîz el-Meymenî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/3; İbn Hıyır el-İşbîlî, *Fehrese*, 404.

aittir.¹⁹¹

11-) *el-İktidâb fi şerhi Edebi'l-kuttâb*, Ebû Muhammed b. es-Seyyid el-Baṭalyevsî'ye (ö. 521/1127) aittir.¹⁹²

12-) *Işlâhu'l-Haleli'l-vâkı' fi Kitâbi'l-Cumel li Ebi'l-Ḳâsım ez-Zeccâcî*, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed el-Baṭalyevsî'ye (ö. 521/1127) aittir.¹⁹³

13-) *Şerhu ebyâti'l-Cumel li Ebi'l-Ḳâsım ez-Zeccâcî*, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed el-Baṭalyevsî'ye (ö. 521/1127) aittir.¹⁹⁴

14-) *Şerhu Cumeli'l-Curcânî*, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed el-Baṭalyevsî'ye (ö. 521/1127) aittir.¹⁹⁵

4. Genel Değerlendirme

Arap dil bilimlerinin Şark'tan Mısır, Kayravân ve Endülüs bölgelerine naklinde hoca, kitap ve öğrenci faktörü en belirgin etkidir. Bununla beraber bazı devlet idarecileri de sürece katkı sağlamıştır.

Arap dil bilimlerinin Şark'tan söz konusu üç bölgeye intikâli sürecinde; Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'i, Muberrred'in *el-Mukteḍab*'ı ve *el-Kâmil*'i, Ebû Yûsuf Ya'ḳûb b. İshâk b. es-Sikkî'tin *Kitâbu'l-elfâz*'ı ve *Islâhu'l-mantıq*'ı, İbn Ḳuteybe ed-Dîneverî'nin *Edebu'l-kuttâb*'ı, Sa'leb'in *el-Faṣîh: İhtiyâru Faṣîhi'l-keḷâm*'ı, Ebû Bekr b. es-Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-naḥv*'i ve Ebu'l-Ḳâsım ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'i¹⁹⁶ gibi otorite eserlerin etkisi belirgindir.

Arap dil bilimlerini Mısır, Kayravân ve Endülüs bölgelerine taşıyan bu

---

¹⁹¹ Bk. Ebû 'Ubeyd Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed el-Bekrî, *Faşlu'l-makâl fi şerhi Kitâbi'l-Emsâl*, nşr. İhsân Abbâs - Abdulmecîd Âbidîn (Beirut: Dâru'l-Emâne - Mektebetu'r-Risâle, 1971), neşredenin girişi, 9.

¹⁹² Bk. İbn Ḳayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 424.

¹⁹³ Bk. İbn Ḳayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 425.

¹⁹⁴ Bk. İbn Ḳayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 425.

¹⁹⁵ Bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed el-Baṭalyevsî, *Rasâilu fi'l-luğa*, nşr. Velîd Muhammed (Riyâd: Merkezu'l-Melik Fayşal li'l-Buḥûş ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2007), neşredenin girişi, 16.

¹⁹⁶ Zeccâcî'nin *el-Cumel*'inin otoritesi hakkında bk. Murat Tala, *Söz Yazı Kitap İslâm Telif Geleneğinde İmlâ ve Zeccâcî* (Konya: Palet Yayınları, 2018), 67-73.

metinler senetli bir şekilde intikal etmiştir.¹⁹⁷ Bu bağlamda Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ının Endülüs'e intikâli hususunda meşhur senetlerden biri şudur¹⁹⁸:

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ er-Rabâhî (ö. 358/969)
↓
Ebu'l-Ğâsım Abdullâh b. Muhammed b. el-Velîd b. Vellâd (ö. 332/944)
↓
el-Husey b. Muhammed b. Velîd b. Vellâd (ö. 298/911)
↓
Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberred (ö. 286/900)
↓
Ebû 'Usmâ Bekr b. Muhammed b. 'Usmân el-Mâzinî (ö. 249/863)
↓
Ebû 'Umer Şâlih b. İshâk el-Cermî (ö. 225/840)
↓
el-Ahfeş Ebu'l-Ğâsım Sa'îd b. Mes'ade (ö. 215/830)
↓
Sîbeveyh (ö. 180/796)

Dilciler arasında, çıktığı ilim yolculuğunu tamamlayıp memleketine dönenler olduğu gibi, yolculuk sırasında vefat edenler veya gittiği şehre yerleşip ömrünü orada geçirenler de olmuştur. Yolcuğun yönü sadece Doğu değildir. Alimlerin yönelişi Şark'tan Mısır'a, Kayravân'a ve Endülüs'e doğru da olmuştur. Mesela, Ebû Ali el-Ğâlî Bağdat'tan Endülüs'e göç etmiş ve ömrünün sonuna kadar orada kalmıştır. Yine, Bağdatlı alim Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Bağdâdî, Endülüs'e gelmiştir. Endülüs'ten ayrılırken, orada tahmin etmediği büyüklükte bir ilmi canlılık gördüğünü vurgulamıştır.¹⁹⁹ Bu durumu Şark'tan Endülüs'e doğru ilim akışının ehil şahıslar tarafından yapıldığının bir göstergesi saymak mümkündür.

---

¹⁹⁷ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 379-390 vd.

¹⁹⁸ Bk. İbn Hâyr el-İşbîlî, *Fehrese*, 380.

¹⁹⁹ Zubeydî, *Tabakât*, 272-273.

Mısır'dan Irak'a yapılan ilim yolculukları Hicrî üçüncü asırda ve dördüncü asrın ilk yarısında yoğundur. Daha sonra yoğunluk azalmıştır. Azalışın sebebi, söz konusu asırda artık Mısır'da Arap dil bilimlerini okutacak yetkin alim sayısının çoğalmasında açıklanabilir. Bu durumun, öğrencileri yolculuğun getireceği maddi ve manevi külfetlerden kurtardığı ifade edilebilir.

Mısır'da Arap dil bilimlerinin temelini, Basra şehrine gidip orada el-Ḥalîl b. Ahmed ile mülâki olan Vellâd (el-Velîd b. Muhammed el-Meşâdirî) atmıştır. Daha sonra Mısırlı dil alimlerinden Ebu'l-Ḥâsen el-E'az, Kisâî ile mülâki olmuştur. Ebû Ali Ahmed b. Ca'fer ed-Dîneverî Basra'da Mâzinî'den Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ini okumuştur. Memleketine dönmeden önce Bağdat'a giderek Muberrred'e Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ini okumak suretiyle ilmini pekiştirmiş ve bir bakıma öğrendiklerinin ve yetkinliğinin sağlamasını yapmıştır. Yine Sa'leb'den de istifade etmiştir. Dîneverî Mısır'a Basra Mezhebi'nin görüşlerini taşımıştır. Dîneverî'nin Mısır'da kaleme aldığı *el-Muhezzeb* adlı eseri oradaki ilk gramer kitaplarından olmuştur. Ebû Bekr b. el-Muzerri' ise Ebû Hâtim, Riyâşî, Abdurrahman b. Eḫî'l-Asma'î ve 'Amr b. Baḫr el-Câhız gibi alimlerden öğrendiklerini Mısır'a taşımıştır.

Ebu'l-Ḥuseyn İbn Vellâd, Muberrred ve Sa'leb'den öğrendiklerini özellikle de Muberrred'e okuduğu Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ini Mısır'a taşımıştır. İbn Vellâd'ın *el-Munemmaḫ* adlı kitabı da Mısır'da yazılan ilk müstakil gramer eserlerindedir. Onun kardeşi Ebu'l-Abbâs İbn Vellâd, Ebû İshâḫ b. es-Sirrî ez-Zeccâc gibi alimlerden öğrendiklerini Mısır'a nakletmiştir. Mısırlı dil alimlerinden Ebû Ca'fer en-Naḫḫâs, Zeccâc gibi alimlerden öğrendiklerini Mısır'a taşımıştır. İbnü'n-Naḫḫâs ayrıca, Mısır'da Endülüslü öğrencilere ders vererek dil ilimlerinin Kayravân ve Endülüs'e intikalinde aktif rol üstlenmiştir. Ebu'n-Naḫr Muhammed b. İshâḫ b. Esbâṭ da Zeccâc gibi dil alimlerinden öğrendiklerini Mısır'a taşımıştır. Onun *Kitâbu'l-'uyûn ve'n-nuket* adlı eseri Mısır'da yazılmış gramer kitaplarından biridir. Kısaca, Mısırdan Irak'a giden alimler memleketlerine döndükten sonra hem Şark'ta ders aldıkları hocalarının kitaplarını okutmuşlar, hem de söz konusu kitaplar üzerine şerh vb. çalışmalar yapmışlardır. Zamanla Mısırdaki bazı dilciler yetişmiş ve kendi kitaplarını yazmışlardır.

Kayravân bölgesinde, Ebu'l-Velîd el-Mehrî, Ahmed b. Ebi'l-Esved, Hamdûn,

Halef el-Etrâbulsî, İbn Ebî Âsım el-Lu'luî, Ebû Muhammed el-Mekfûf, Dârûnî ve İbnu'l-Vezzân gibi dil alimleri yetişmiştir. Ebû Muhammed el-Mekfûf en çok aranan alimdir.

Öğrenci akışının yönünü Şark'tan Kayravân'a çeviren alimler arasında İbnu'l-Haddâd'ı saymak mümkündür. Kayravân-Mağrib ilim havzasına senetli olarak nakledilen kitaplar arasında İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-kuttâb* adlı eseri dikkat çekmektedir. Kısaca, Kayravân kendi gelişimini sürdürmenin yanı sıra ilimlerin Irak ve Mısır bölgelerinden Endülüs'e intikalinde önemli bir bölge olmuştur.

Endülüslü alimlerden çoğu, Endülüs'teki öğrencilerine Şark alimlerinin kitaplarını okutmuştur. Söz konusu hocaların okuttukları kitaplardan bazılarını şöylece özetlemek mümkündür:

İbnu'l-Ğûtiyye (ö. 367/977) Arap diline dair *Teşârifu'l-ef'âl ve el-Makşûr ve'l-memdûd* adlı eserleri yazmış, İbnu'l-Farađî'ye (ö. 403/1013) Muhammed b. Yezîd el-Muberrred'in *el-Kâmil*'ini, Sa'îd b. Câbir'den yaptığı kendi rivayetinden okutmuştur.²⁰⁰

Abdusselam b. es-Semh b. Abdillâh b. Yahyûn b. Hâris b. Abdillâh b. Abdiazîz el-Hevârî (ö. 387/997), [Endülüs'te] el-Hasen b. Hamîd en-Necîrâmî'den Ali b. Adilazîz'in *Nevâdir*'i, İbnu'n-Naħħâs'ın *el-Ebyât li'Sibeveyh*'i ve *el-Kâfi fi'n-Naħv*'i gibi bazı eserleri okutmuştur.²⁰¹

İbnu'l-Farađî (ö. 403/1013) ve bazıları Muberrred'in *el-Kâmil*'ini, Ebû 'Umer Ahmed b. 'Ubâde b. Abdilazîz el-Murâdî'ye (ö. 378/989), onun Sa'îd b. Câbir'den yaptığı kendi rivâyetinden okumuştur.²⁰²

Endülüs'te alimlerin en yaygın aleti Arap şiiridir. Hatta el-Halîl b. Ahmed'in *el-Mişâl minel 'Arûd* isimli bir kitabının, sarayda müzik ve eğlence kastiyla

---

²⁰⁰ İbnu'l-Farađî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endelus*, 2/103.

²⁰¹ İbnu'l-Farađî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endelus*, 1/378.

²⁰² İbnu'l-Farađî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endelus*, 1/103.

okunduğu aktarılmıştır.²⁰³

Endülüslü alimlerin ilmi faaliyetleri Şark alimlerinin kitaplarını tertip ve düzenleme şeklinde de gerçekleşmiştir. Mesela, Zeyd b. er-Rebî' b. Suleymân el-Hacerî (ö. 300/912), el-Ahfeş'in kitabının bâblarını toplamıştır. Zubeydî, Ahfeş'in kitabının ilk nüshasını gördüğünü bâblarının dağınık olduğunu zikreder.²⁰⁴ Buradan hareketle Ahfeş'in kitabının Endülüs'e intikal ettiğinde dağınık olduğu ve Endülüslü bir alim tarafından düzenlendiği anlaşılmaktadır.

Irak'tan Mısır, Kayravân ve Endülüs'e intikal eden dil bilimleri yeni bir ivme kazanmıştır. Bu ivme kendini, dil çalışmalarında Arap dilinin usulü ve söz varlığının tespitinden daha ziyade artık edebiyat, anlam ve dil bilim yönüne doğru bir geçiş şeklinde kendini hissettirmiştir. Kısaca bu bölgelerin özgünlüğü, anlama, yorumlama, tenkit ve telif metotlarında özellikle de dil alanında oluşan birikimi ilimleştirme²⁰⁵ gayretlerinde aranmalıdır.

Sonuç

Arap dil bilimleri, Şark'tan Mısır, Kayravân ve Endülüs'e Irak bölgesinden intikal etmiştir. Söz konusu süreçte dil bilimleri, yüzlerce eser vasıtasıyla Mısır bölgesine Irak'tan; Kayravân'a Irak ve Mısır bölgelerinden; Endülüs'e ise Irak, Hicâz, Mısır ve Kayravân'dan intikal etmiştir. Bu eserleri anlayıp yorumlamak için başlangıçta Şark alimleri tarafından yazılan şerhlerden faydalanılmıştır. Daha sonra söz konusu eserler üzerine Mısırlı, Kayravânlı ve Endülüslü alimler tarafından da bazı şerh, hâşiye ve tenkitler yazılmıştır. Ancak dil bilimleri bu bölgelere has anlama, yorumlama ve yeniden üretme amaçlı bir tavırla gelişim gösterse de buralarda, tıpkı Irak bölgesinde gelişen Basra ve Kûfe dil ekolleri gibi kendine has usûlleri ve metotları olan bir dil ekolünün teşekkülüne rastlanmamıştır. Dil bilimlerinin bölgeler arası intikali sürecinde, nakledilecek

---

²⁰³ Zubeydî, *Tabakât*, 268-269.

²⁰⁴ Zubeydî, *Tabakât*, 284.

²⁰⁵ Belagatın ilimleşme süreci hakkında bk. Murat Tala, "İlimlerin Metinleşme Sürecine Belâgat Geleneği Bağlamında Bir Not: el-Fevâidü'l-Gıyâsiyye Şerh ve Haşiyeleri", *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Adudüddîn el-Îcî*, ed. Eşref Altaş (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 585, 588-593.

metnin seçilmesinde hoca ve kitabın otoritesi en belirleyici faktör olmuştur.

Dil bilimlerinin Mısır'a intikalinde birinci derecede Şark alimleri etkilidir. Mısırlı dil alimleri arasında Vellâd, İbn Vellâd ve Ebû Ca'fer en-Naḥḥâs etkili konuma sahiptir. Basra ekolü ağırlıklı olmak üzere her iki ekolün temel metinleri Mısır'a intikal ettirilmiştir.

Dil bilimlerinin Kayravân'a intikalinde Şark alimlerinin etkisi vardır. Ancak Mısırlı alimlerin de tesir ettiği açıktır. Kayravân'a intikal ettirilen Arap dil bilim metinlerine bakıldığında Basra ekolü ağırlıklı olmak üzere her iki ekolün temel metinlerine önem verildiği anlaşılmıştır.

Dil bilimlerinin Endülüs'e intikalinde birinci derecede Şark alimlerinin etkisi vardır. İkinci derecede Mısırlı alimlerin, üçüncü derecede ise Hicâz ve Kayravân bölgelerindeki alimler tesir etmiştir. Endülüs'e intikal ettirilen Arap dil bilim metinlerine bakıldığında, Basra ekolüne mensup dilcilerin eserlerinin ağırlıkta olduğu ancak Kûfe ekolünün önde gelen metinlerinin de ihmal edilmediği dikkat çeker.

Şark'a ilim yolculuğu yapan öğrenciler; öğrendikleri ilmi ve kitabı yazarak, imlâ ederek, doğrudan otorite hocadan dinleyerek, hocaya okuyarak zamanlarının en sağlam metotlarıyla *ta'lîmen ve rivayeten* öğrenmişlerdir. Öğrenciler tahsil ettikleri ilimleri kendi bölgelerine icazetli ve senetli olarak taşımışlardır. Dil bilimlerinin Şark'tan Mısır, Kayravân ve Endülüs'e naklinde Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'i en yerleşik otorite, en belirleyici ve ilmi değer açısından en prestijli eser telakki edilmiştir.

Mısır, Kayravân ve Endülüs bölgelerinden Şark'a yönelişin el-Ḥalîl b. Ahmed ve Sîbeveyh'in vefatından sonra yoğunlaştığı açıktır. Mısırlı dilciler arasında el-Ḥalîl b. Ahmed ile mülâki olup odan ders alana pek az rastlanmıştır. Söz konusu bölgelerden gelen öğrencilerin Sîbeveyh ile görüştüklerine dair bir kayda rastlanmamıştır. Şark'a giden dilciler bu ikisinin kitaplarını otorite alimlerden okumuşlardır. Yine onlar, Kisâî, Aḥfeş, Ferrâ', Muberrred, Kuṭrub, Şa'leb, İbn Dureyd, İbnu'l-A'râbî, Zeccâc, Niftaveyh, Zeccâcî, Ebû Ali el-Ḳâlî, Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî gibi alimler ile mülâki olup onlardan doğrudan ders

almışlardır.

Endülüslü alimlerden bazıları çıktığı ilim yolculuğundan dönememiştir. Ancak birçoğu yıllarca Şark'ta dolaşip ilim tahsil ettikten sonra, Endülüs'e dönmüşler ve beraberlerinde ilim ve kitap getirmişlerdir. Şark'a ilim yolculuğu yapan Endülüslü öğrencilerin Şark'ta mülâki oldukları otorite dilciler arasında Kisâî, Ahfeş, Ferrâ', Muberrred, Kuṭrub, Şa'leb, İbn Dureyd, İbnu'l-A'râbî, Zeccâc, Niftaveyh, Zeccâcî, Ebû Ali el-Ḳâlî, Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî gibi şahıslar dikkat çeker. Mısır'da mülâki oldukları en otorite dil alimleri İbn Vellâd ve Ebû Ca'fer en-Naḥḥâs'tır. Mekke'deki otorite dil alimi ise İbnu'l-A'râbî'dir.

Dil bilimlerinin nakli, sırf Endülüs, Kayravân ve Mısır'dan Şark'a yolculuk yaparak değil, bazı Şark alimlerinin bu üç bölgeye bir süreliğine gelmeleri ya da ömürlerini geçirmek üzere yerleşmeleri, buralarda öğrenci yetiştirmeleri ve kitap yazmaları şeklinde de olmuştur.

Şark'tan göç edip Endülüs'e yerleşen, hayatının sonuna kadar orada ilmi faaliyetlerini sürdüren, önemli eserlerinden bazılarını Endülüs'te veren ve Arap edebiyatına dair birçok eserin Endülüs'e nakledilmesi sürecinde en etkili şahıslardan biri Ebû Ali el-Ḳâlî'dir.

Kısaca, Şark etkisi Mısır, Kayravân ve Endülüs bölgelerinde Hicri üçüncü ve dördüncü asırlarda baskın, beşinci asırda ise hissedilir bir şekilde devam etmiştir. Zamanla her üç bölge alimleri Arap diline dair kendi tavırlarını geliştirmiş ve yerli alimlerin eserleri yaygınlaşmıştır. Mısır, Kayravân ve Endülüs bölgelerinde gelişen bu tavır, yeni eser telifi ve klasik Arap dil bilim metodolojisi üzerine yapılan tenkit ve reddiyelerle kendini farklılaştırmış ve Arap dil biliminin gelişimine büyük katkılar sağlamıştır. Ama yine de bu bölgelerde Arap dil biliminin özüne yönelik köklü bir dönüşümün, Basra ve Kûfe dil ekolleri gibi yaygın ve müstakil ekol hüviyeti kazanmış bir oluşumun varlığına rastlanmamıştır.

Kaynakça

Baṭalyevsî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed. *Rasâilu fi'l-luğa*. Nşr. Velîd Muhammed. Riyâd: Merkezu'l-Melik Fayşal li'l-Buḥûs ve'd-Dirâsâti'l-

İslâmiyye, 2007.

Bekrî, Ebû 'Ubeyd Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed. *Faşlu'l-makâl fi şerhi Kitâbi'l-Emsâl*. Nşr. İhsân Abbâs - Abdulmecîd Âbidîn. Beyrut: Dâru'l-Emâne - Mektebetu'r-Risâle, 1971.

Bekrî, Ebû 'Ubeyd Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed. *el-Leâlî fi şerhi'l-Emâlî*. Nşr. Abdulazîz el-Meymenî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Ergüven, Şehabettin. "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2007/2), 143-155.

Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Bulğa fi terâcimi eimmeti'n-naḥv ve'l-luğa*. Nşr. Muhammed el-Mısrî. Dımeşk: Dâru Sa'diddîn li't-Ṭibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2000.

Ḥumeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Futûḥ b. Abdillâh. *Cezvetu'l-muktebis fi târihi 'ulemâi'l-Endelus*. Nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr 'Avvâd. Tunus: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2008.

İbn Beşkuvâl, Ebu'l-Ġâsım Ḥalef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşkuvâl b. Yûsuf b. Dâḥa b. Dâke b. Naşr b. Abdilkerîm b. Vâkıd el-Enşârî el-Ḥazrecî el-Endelusî el-Ḥurṭubî. *eş-Şıla fi târihi eimmeti'l-Endelus ve 'ulemâihim ve muḥaddisihim ve fuḳahâihim ve udebâihim*. Nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Tunus: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2010.

İbn Ḥayr el-İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Ḥayr b. 'Umer b. Ḥalîfe. *Fihristu İbn Ḥayr el-İşbîlî -Fehrese*. Nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2009.

İbnu'l-Farađî, Ebu'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed. *Târîhu 'ulemâi'l-Endelus*. Nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Tunus: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2008.

Muberrred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedâb fi'n-naḥv*. Nşr. Muhammed Abdulḥâlîk Uđayme. Kâhire: Vizâratu'l-Evkâf, 1994.

Naḥḥâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Ebyâtı Sîbeveyh*. Nşr. Zuheyr Ġâzî Zâhid. Beyrut: Âlemu'l-Kutub - Mektebetu'n-Naḥḍa'l-'Arabiyye, 1986.

Nedîm, Ebu'l-Ferac Muhammed b. İshâk (İbnu'n-Nedîm diye meşhur). *Kitâbu'l-*

Fihrist. Nşr. Eymen Fuâd Seyyid. Londra: Muessesetu'l-Furkân li't-Turâsi'l-İslâmî, 2009.

Özdemir, Mehmet. "Hakem II". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15/174-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Uşmân b. Çanber. *el-Kitâb*. Nşr. Abdusselâm Hârûn. Üçüncü Baskı. Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988.

Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Hasen b. Abdillâh b. el-Merzubân. *Şerhu Kitâbı Sîbeveyh*. Nşr. Ahmed Hasen Mehdelî - Ali Seyyid Ali. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.

Suyûfî, Celaleddîn Abdurrahman. *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*. Nşr. Muhammed Ebulfađl İbrâhim. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

Tala, Murat. "İlimlerin Metinleşme Sürecine Belâgat Geleneği Bağlamında Bir Not: el-Fevâidü'l-Giyâsiyye Şerh ve Haşiyeleri". *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Adudüddîn el-Îcî*. Ed. Eşref Altaş. 581-630. Ankara: TDV Yayınları, 2017.

Tala, Murat. *Söz Yazı Kitap İslâm Telif Geleneğinde İmlâ ve Zeccâci*. Konya: Palet Yayınları, 2018.

Çançâvî, Muhammed. *Neş'etu'n-naħv ve târihu eşheri'n-nuhât*. Nşr. Sa'îd Muhammed el-Laħhâm. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub li't-Çıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2005.

Turgî, Abdullah el-Murâbiç. *Fehârisu 'ulemâi Mağrib munzu'n-neş'e ilâ nihâyeti'l-Çarni's-sânî 'aşar li'l-Hicra*. Tatvân: Câmîatu Abdilmelik es-Sa'dî, 1999.

Yardım, Ali. "İbn Hayr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999. 20/36-37.

Zeccâcî, Ebu'l-Çâsım Abdurrahman b. İshâk. *Kitâbu'l-Cumel fi'n-naħv*. Nşr. Ali Tevfîk el-Hamed. Ürdün-İrbid: Muessesetu'r-Risâle - Dâru'l-Emel, 1984.

Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Çuseyn el-Endelusî. *Çabakâtu'n-naħviyyîn ve'l-lugaviyyîn*. Nşr. Muhammed Ebu'l-Fađl İbrâhim. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1973.